

Radics Viktória

Hoppá: nem az ember körül forog a világ!

Horváth Márk—Lovász Ádám—Losoncz Márk: *A valóság visszatérése. Spekulatív realizmusok és újrealizmusok a kortárs filozófiában.* Forum, Újvidék, 2019.

*There are more things in heaven and earth, Horatio,
Than are dreamt of in your philosophy.*
Shakespeare

Most a világ beszél.
Vörösmarty

Valami történt. Fordulat állt be a filozófiában. Horváth Márk, Lovász Ádám és Losoncz Márk, akik *A valóság visszatérése* című könyvet írták, közvetítő szerepet vállaltak, amikor az angolul, franciául és németül beszélő újrealista és spekulatív realista szakirodalmat áttekintették, végigbogarászták, összefoglalták, ahol tudták, részletezték, és átültették magyarra. Nagy munkát végeztek el. Kommunikatív szándékkal közvetítettek, ésszel és érzékkel követhető összefüggéseket és fogalmakat magyaráztak el világosan. Graham Harman, a spekulatív realizmus egyik legjelentősebb filozófusa (szül. 1968) írt előszót a nyilván angolul is olvasható, ragyogó könyvükhöz.

Ebben a recenzióban összekeverem a spekulatív realizmus, az újrealizmus és az objektum-orientált filozófia (OOO) fogalmait és egymással nemritkán vitába szálló nézeteit – elnézést kérek ezért, és a szóban forgó könyvön kívül (mely bőséges idegen nyelvű szakirodalommal szolgál) az *Ex Symposion* folyóirat *Újrealizmusok és Komplexitás*-számaira irányítanám a figyelmet (99. és 102. szám, 2018 végén, illetve 2019-ben jelentek meg. Mindkettőt Losoncz Márk szerkesztette). A recenzált könyvből tanult dolgokon kívül azt is föl idézem, amit Gabriel Markustól (szül. 1980) olvastam németül, valamint Maurizio Ferraristól (szül. 1956) német fordításban, és egyebeket, amikbe belekóstoltam. (Ha nem jelöltem valamely idézetet, bocsánat.) Az említetteken kívül fel szeretnék sorolni még néhány nevet, akikre figyelni érdemes: Jocelyn Benoist, Paul Boghossian, Ray Brassier, Manuel DeLanda, Quentin Meillassoux, Timothy Morton... Ügyetlen leszek, hiszen számomra

újdomság ez a sokágú filozófiai mozgalom. De nem valami akadémikus dolog ez, hanem olyan szemlélet, mely diagnosztizál és felszabadít. Fölnyitja az ember szemét, rá – a valóságra, amit különösen az értelmiség téveszt szem elől. Az az érzésem, hogy egy takarítónő többet tud róla. Nem szakrecenziót írok, csak egy *femme des lettres* adja hírül izgatottan, hogy valami történt.

*

Örvendetes hírt jelent be az újrealista filozófia: fogódzkodjanak meg, létezik elmefüggetlen, nem-konstruált valóság! Ami nem az értelmezéseken múlik; ezekre rá se hederít. A posztmodernitás nyelvi fordulata átlökte az egész világot a szövegbe, mintha a világ léte a tudatunk függvénye volna, és nem fordítva. Az ezredforduló pántextualizmusa, ami már a „szöveg” szó hiperinflációjából is kitűnik – szöveg a test is, és a testnek is szövege van, szöveg a háború és szöveg a béke, szöveg a szexualitás és szöveg a műalkotás –, magasra emelte az emberi tudatot, mely sárkányölő Szent Györgyként likvidálta a valóságot. Maradt a tudatunk dohos labirintusa, meg a híres diszkurzusok, meg a nárcizmus. Minden mirajtunk, a mi nagybecsű nyelvünkön és annak játékaiban múlik, mintha mi, emberek, az állatokkal és a növényekkel együtt, nem lennénk eleve *benne* a világban, hanem mi állítanánk elő azt. A gögös Übermensch eltiporta a kézzelfogható, érezhető, mélységgel rendelkező, rétegelt valót, a megszállott antirealizmusával és dezobjektíválásával kikezdte a valóságot, amit pedig belélegzünk, eszünk, iszunk, csodálunk és átkozunk, egyetlen másodpercre sem vagyunk el nélküle, benne vagyunk a fejünk búbjáig. A posztmodern korszellem a technológiailag, civilizatorikusan fejlett és egyre kevésbé humánus humán lény jelölő tevékenységére vékonyította el a világot. Pedig ha a világ a gondolatainkban létezne, akkor mi nem létezhetnénk a világ közepette, fogyasztván, sokasítván, termelvén és elpusztítván azt. Mi vagyunk belebugyolálva a világba, és nem a világ fészkel a mi agyunkban. Ha senki semmit nem észlel és nem tud, a világ akkor is él-hal és virul, rohad, velünk vagy nélkülünk. „Az ember fáj a földnek”, meglehet, s ha kiveti magából a sárkányfog-veteményt, akkor csak a „világ” szó vész majd ki a bolygóról – nem olyan nagy tragédia. Emlékezni nem fog rá senki.

Konstruktivizmusnak nevezzük azt az álláspontot, mely szerint mi, emberek alkotjuk meg a világot, még az istent/isteneket és maga magunkat is, korrelacionizmusnak pedig azt a Kanttól eredeztethető nézetet, mely szerint a valóság csakis az alanyiségünk, az elménk függvényében létezik, a világ a szubjektum teremtménye; amiről nincs fogalmunk, az tulajdonképpen nincs is. A tudat az értelemhez igazítja a dolgokat, ami ezen túl van, az nem

érdekes. A valóságnak csak a számunkra való fertálya érdekes, a többit ignoráljuk. A konstruktivizmushoz paradox módon a dekonstrukció is hozzátartozik, hisz az is textusként, valamely diszkurzus termékeként kezeli és rontja-bontja, ugyancsak nyelvi gettóba zárja a valót.

Márpedig vannak megismerhető, és vannak soha meg nem ismerhető tények is. A posztfaktikus korszak a tényeket is elsodorta (Markus Gabriel a tényektől való menekülésnek – *Tatsachenflucht* –, nevezi ezt: a tények maradtak, ahol voltak, csak mi kötöttük be a szemünket), és beletorkollottunk a *post-truth* Zeitalterbe, amelyben folyik is a gátlástalan tényelőállítás, és nincs mivel védekezni ellene, ha nem találjuk meg újra a valót. Ami nemcsak tárgyából áll, hanem dolgokból is; a gondolataink és az észleleteink, az érzelmeink is tények, objektumok, realitások. Az újrealizmus és tsai nem vulgármaterialisták, a spekulatív entitásoknak, a gondolkodásbeli létezőknek, az ideáknak is objektivitást tulajdonítanak. Ámde a fogalmakon kívül is van tőlünk teljesen független valóság, mi több, a valóság legnagyobb része kívül esik a jelentéstulajdonításainkon – fogalmunk sincs róla; például amit egy állat vagy egy növény észlel a világból, vagy ami egy kővel történik, az is való. Valóság az a létezés is, amikor még nem volt ember, sőt amikor még nem volt élet a Földön. És amikor már nem lesz. A lét, a világ, a valóság túlnyomórészt elzárkózik a mi emberi felfogásunk elől, csak egy piciny töredékét észleljük és ismerhetjük meg. Nem volt-e hübrisz, emberi gőg a *humán* által észlelhető és fogalmakba foglalható, logikus dolgokra redukálni a valóságot? A büntetést az ökológiai válság, a közeledő katasztrófa formájában a bőrünkön érezhetjük.

A valóság létezésének állítása az újrealista filozófiákban nem monolitikus. A valóságos világot rendkívül komplexnek, rétegeltnek, sokfajtnak tekinti. Nincs szuperperspektíva, ahonnét belátható volna az Egész. Az univerzális fogalmak nem rendelkeznek ontológiai érvénnyel, minden dolog egyedi és szubsztanciális, van valóságtartalma, sőt esszenciája is. Milliónyi esszencia van! A világok/valóságok létezésének állítása nem metafizikus állítás, mert nem egy egységet tételez, és azt sem állítja, hogy ezzel mindent megalapozna. „Túlságosan sok lényeg létezik minden helyzetben, amit mi összetévesztünk azzal, hogy nincs lényeg”, így Gabriel Markus. A valóság mérhetetlenül, csodálatosan és elborzasztóan gazdag, és sokkal bonyolultabb és kiterjedtebb annál, amilyenek mi, humánok elgondoljuk. Az újrealista filozófia rányitja a szemünket a világokra és arra, hogy a valóság mindig más, valahogy mindig furcsa: „önmagában önellentmondó, logikálan, zavaros, feszültségeket, hiányokat, mélységeket, rejtett zónákat tartalmaz”. Az

újrealisták és tsaik ontológiája anarchisztikus, és elmegy egészen az embertelen és élettelen valóságig, a Föld kihalásáig, a káoszig.

Különösen vonzó az irodalmár eszemnek, hogy Gabriel Markus a gondolkodást érzéknek, érzékszervnek, az észleléshez tartozónak tekinti. Már régóta hiszem, hogy az irodalom és a festészet is gondolkodás, megismerés, a valóság letapogatása. És vannak olyan opusok, amelyek (majdnem) mentesek a fentebb említett hübrisztől. A költészet, a festészet, a zene és a misztika a legfényesebb pillanataiban kibújt az antropocentrizmus bőréből, és feltárta a dolgoknak azt a visszahúzóását, rejtettséget és a kitöréseiket, amiről Graham Harman spekulál. A hiperkáosz és a vad természet, a párhuzamos világok bemutatása szintúgy a művészetek régi témája; a nagy költészet mindig is létszinteken járkált föl-alá, és a dolgok misztériumszerű másságát firtatta. A „harmonia caelestis” természetesen föltételezi a hiperkáoszt.

*

Még egyszer nekiveselkedek: az újrealizmus (*der Neue Realismus*) azoknak a filozófiai nézeteknek, pontosabban annak a radikális szemléleti fordultnak a gyűjtőneve, mely néhány évre visszatekintő előzmények után a kétezertízes évektől formálódott ki a posztmodern antirealizmus és az antropocentrizmus közepette, ezek ellenében. Ez az áramlat, akárcsak néhány évvel idősebb testvére, a spekulatív realizmus (*speculative realism*), a posztmodern konstruktivizmussal szemben határozza meg magát: nem fogadja el, hogy mindent az elme, a nyelv állítana elő, hanem a szubjektumtól független valóság létét állítja. Ugyancsak szembefeszül a posztfaktikus (*postruth*), a tények létezésében kételkedő, mindent relativizáló szemléletekkel. Gabriel Markus a természettudományos naturalizmust is vitatja, vagyis a természettudományos igazságot nem tünteti ki, hanem csak az egyik „értelemmezőnek” (*Sinnfeld, field of sense*) tartja a többi közt. Az újrealizmus és a spekulatív realizmus az embert központi szerepbe helyező szubjektivizmussal és az episztemológiai relativizmussal konfrontálódik filozófiailag. Legfőbb tézise az, hogy az ontológia nem egyenlő az episztemológiával. Létezik az interpretációkon inneni és túli valóság: „több a valóság, mint pusztán interpretáció”. Van valami, ami az (alaptalan) alapját képezi annak, hogy a szavaknak jelentésük legyen; vannak több aspektusból és perspektívából megismerhető, több értelemmezőbe helyezhető tények, amelyek függetlenek a mi meggyőződésünktől. Az értelemmezők keresztezik egymást, egymásra rakódnak és egymásra épülnek, különféle struktúrákat alkotnak. De mindig valamiről szólnak. Az újrealizmus szerint „különbséget tudunk tenni tények és fikció között, de ez a megkülönböztetés nem a valósághoz tartozó

dolgok és a kitalált dolgok között van”. A különböző valóságok multiplicitása az új- és a spekulatív realizmus közös nevezője. Ismerkedvén ezzel a filozófiával, egyszeriben szót kér a rozsdás vaskapu, a hód, a Hold, a por, a szennyezett folyó és a takarítónő.

Az újrealizmus fenntartja *az objektivitás jogát*, elkötelezett a valóság iránt és respektálja azt. A relativizmus felelőtlenséget idéz elő, ezek a realizmusok azonban figyelni akarnak a dolgok etikai parancsaira. *Szuperperspektíva* és privilegizált tudásforma azonban, ahonnét minden befogható és ami mindent átfog, az újrealisták szerint nincsen; teljesség helyett mindössze *világló részletek* adottak számunkra. A valóság nem uniformizálható, nincs nagy világegész, melynek részei lennének, hanem csak *non-All*, nem-teljesség, kihűlő végtelenség létezik. Az ontológiai pluralizmus azt mondja, Graham Harmant parafrázálva, hogy „a valóság tűzfalak által körülvett, egymást kölcsönösen kizáró párhuzamos világok végtelen sokaságából, »elzárt szomszédságaiból« alkotódik”, egy másik filozófus szerint viszont szüntelen kommunikációban állnak egymással és velünk a világ létezői, csak mi ignoráljuk ezt.

Az újrealista szemléletben a megszűnés, a halál sem abszolút, jelentheti a dolog vagy személy átkerülését egy másmilyen értelemmezőbe („lenni nem feltétlenül annyi, mint a világegyetemhez s annak téridejéhez tartozni”). Ray Brassier a kihalást, az élet kihalását a Földön és az univerzum vesztét bizonyosságként veszi számba, és egész addig tágítja a filozófia horizontját, mikor már egyáltalán nincs horizont, s ezzel átvezet a gondolkodáson kívüli gondolkodásba. (Mondjam azt, hogy a művészetbe?)

Nincs alapja annak, hogy bármi olyan legyen és olyan maradjon, amilyen, bármi lehet, minden ok nélkül, másmilyen, és/vagy nemlétező – másodkézből fordítottam Quentin Meillassoux egy gondolatát, mely a gondolkodás határait feszegeti. Ezek a filozófiák mind ezt teszik – az olvasó néha úgy érzi, mintha a megvetemedett agyában csikorognának a nyílászárók. Egy biztos: muszáj másként gondolkodni, elgondolni az elgondolhatatlant és szakítani az antropocentrizmussal, mely az ember monopóliumának tekinti a világot, kitörni a nyelvi gettóból, a valóságra figyelni, visszaadni neki az autonómiáját és meghallgatni a dolgok üzeneteit, számba venni az ember és az emberi dolgok kihalását. Az ember ígérő állat, és nem tartotta meg az ígéletét, elpredálta a bolygót. A humanizmuskritika elsőrendű kötelességünk, ezzel még tartozik a faj magának. Szégyellhetjük magunkat. De ha nem vesszük észre a valóságot, akkor nincs probléma.